

ชุมชน 9 ดี: กระบวนการสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์*

THE 9 VALUES COMMUNITY: THE PROCESS OF CREATING SOCIAL VALUE IN BURI RAM PROVINCE

ธันนัตชัย พัฒนะสิงห์¹, ภัทรฤทัย ลุนสำโรง², กฤษฎา วัฒนศักดิ์³ และ นพวรรณ ทวะละัย⁴

Thananchai Pattanasing¹, Patruthai Lunsomrong², Krisda Watanasak³ and Noppawan Thawalai⁴

¹⁻⁴วิทยาลัยนครราชสีมา

¹⁻⁴Nakhonratchasima College, Thailand

Corresponding Author's Email: Thananchai@nmc.ac.th

วันที่รับบทความ : 2 กุมภาพันธ์ 2569; วันแก้ไขบทความ 22 กุมภาพันธ์ 2569; วันตอบรับบทความ : 24 กุมภาพันธ์ 2569

Received 2 February 2026; Revised 22 February 2026; Accepted 24 February 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) สร้างอัตลักษณ์ 9 ดี 2) สร้างครอบครัวอบอุ่น ด้วยหลัก 9 ดี/9D 3) สร้างเครือข่าย 9 ดีในสังคมไทย และ 4) ปลุกฝังค่านิยม 9 ดีพร้อม ทบทวนองค์ความรู้และแนวทางวิจัย เก็บข้อมูลภาคสนามในจังหวัดบุรีรัมย์ 5 อำเภอ ได้แก่ บ้านด่าน กระสัง ลำปลายมาศ ห้วยราช และนาโพธิ์ ครอบคลุมหมู่บ้านเป้าหมาย ใช้วิธี สัมภาษณ์ สันทนาการ และเวทีชุมชนแบบมีส่วนร่วม คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง ได้แก่ พระสงฆ์หรือผู้นำศาสนา 10 รูป ผู้นำชุมชน 5 คน ตัวแทนชุมชนหรือปราชญ์ชาวบ้านหรือนักวิชาการ 5 คน และนิสิตนักศึกษาหรือผู้ร่วมกิจกรรม 30 คน รวมชุมชนละ 50 รูปหรือคน รวมทั้งสิ้น 450 รูปหรือคน เครื่องมือวิจัยประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย และชุดกิจกรรมชุมชน 9 ดี ได้แก่ การสันทนาการ เวทีเครือข่าย การฝึกอบรมปลุกฝังค่านิยม 9 ดี จำนวน 21 ครั้ง พร้อมทดสอบก่อนและหลัง และการจัดทำกติกาชุมชน การวิเคราะห์ข้อมูล

Citation:

* ธันนัตชัย พัฒนะสิงห์, ภัทรฤทัย ลุนสำโรง, กฤษฎา วัฒนศักดิ์ และ นพวรรณ ทวะละัย. (2569). ชุมชน 9 ดี: กระบวนการ สร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์. วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่, 4(2), 175-194.

Thananchai Pattanasing, Patruthai Lunsomrong, Krisda Watanasak and Noppawan Thawalai. (2026).

The 9 Values Community: The Process Of Creating Social Value In Buri Ram Province.

Modern Academic Development and Promotion Journal, 4(2), 175-194.;

DOI: <https://doi.org/10.>

<https://so12.tci-thaijo.org/index.php/MADPIADP/>

เชิงคุณภาพใช้วิธีการวิเคราะห์ประเด็นหลักด้วยวิธีการเชิงพรรณนา และข้อมูลด้านสถิติวิเคราะห์ด้วยสถิติพื้นฐานได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า

1) อัตลักษณ์ชุมชนเกิดจากความหลากหลายของชาติพันธุ์และวัฒนธรรมร่วมกับการบูรณาการศาสนาในการดำเนินชีวิต โดยใช้พลัง บวร เป็นกลไกขับเคลื่อน วัดเป็นศูนย์กลางทางจิตใจและกิจกรรมชุมชน การพัฒนาชุมชนใช้วัฒนธรรมทั้งเป็นเป้าหมายและเป็นเครื่องมือพร้อมเน้นการอนุรักษ์ประเพณีพิธีกรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้านโดยชุมชนมีส่วนร่วม

2) การสร้างครอบครัวอบอุ่นเกิดจากการอยู่ร่วมกัน การสื่อสาร ความรักความไว้วางใจ และการเลี้ยงดูตามหลัก 9 ดี จนพัฒนาหลักสูตร 2 วัน 10 กิจกรรม ประเมินภาพรวมอยู่ระดับมาก ค่าเฉลี่ย 4.39

3) เครือข่าย 9 ดีขับเคลื่อน 3 ระดับ คือ จังหวัด ตำบล และหมู่บ้าน ผ่านธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข 9 ดี โดยมีปัจจัยสำเร็จสำคัญ 5 ด้าน คือ ผู้นำ คณะกรรมการ การมีส่วนร่วม ศรัทธา และการประเมินผล

4) การปลูกฝังค่านิยม 9 ดีเน้นความร่วมมือบ้าน วัด โรงเรียน และหน่วยงานรัฐ สร้างระบบมีส่วนร่วม ต่อ ยอดเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม และเสนอให้รณรงค์ต่อเนื่อง ส่งเสริมออมทรัพย์ สหกรณ์ อาชีพเสริม เกษตรอินทรีย์ พลังงานทดแทน และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน

คำสำคัญ: ชุมชน 9 ดี, กระบวนการสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคม, จังหวัดบุรีรัมย์

Abstract

This research article aimed to: (1) construct the “9-D” community identity; (2) strengthen warm families based on the 9-D principles; (3) develop 9-D networks within Thai society; and (4) cultivate 9-D values while reviewing relevant bodies of knowledge and research approaches. Fieldwork was conducted in five districts of Buriram Province—Ban Dan, Krasang, Lam Plai Mat, Huai Rat, and Na Pho—covering designated target villages. Data were collected through in-depth interviews, focus group discussions, and participatory community forums. Purposive sampling was employed to select key informants, including 10 monks

or religious leaders, 5 community leaders, 5 community representatives/local scholars/academics, and 30 students or activity participants per community, totaling 50 participants per community and 450 participants overall. Research instruments included semi-structured interview forms, small-group meetings, and a set of 9-D community activities, comprising focus group discussions, network forums, and 21 training sessions on 9-D value cultivation with pre- and post-tests, as well as the formulation of community regulations. Qualitative data were analyzed using thematic descriptive analysis, while quantitative data were examined using basic statistics, including percentage, mean, and standard deviation.

The findings revealed that:

1) Community identity emerged from ethnic and cultural diversity integrated with religious practices in daily life. The “Bowon” (home–temple–school/community) synergy functioned as a driving mechanism, with the temple serving as the spiritual and communal center. Community development employed culture both as an objective and as an instrument, emphasizing the preservation of traditions, rituals, and local wisdom through participatory processes.

2) The development of warm families was grounded in cohabitation, effective communication, love, trust, and child-rearing in accordance with the 9-D principles. This led to the design of a two-day program comprising ten activities. The overall evaluation was at a high level ($M = 4.39$).

3) The 9-D network operated at three levels—provincial, subdistrict, and village—through the “9-D Peaceful Village Charter.” Five key success factors were identified: leadership, committee structures, participation, faith-based commitment, and evaluation mechanisms.

4) The cultivation of 9-D values emphasized collaboration among families, temples, schools, and government agencies. It fostered participatory systems that extended to economic and environmental development. The study recommends continuous public campaigns and the promotion of savings groups, cooperatives, supplementary occupations, organic agriculture, renewable energy, and community-based sufficiency economy learning centers.

Keywords: The 9 Values Community, The Process of Creating Social Value, Buri Ram Province

บทนำ

ประเทศไทยแม้พัฒนาอย่างก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจ โครงสร้างพื้นฐาน การศึกษา เทคโนโลยี สาธารณสุข และสังคม แต่สถานการณ์ร่วมสมัยสะท้อนว่าปัญหาหลายมิติกลับทวีความซับซ้อนควบคู่ความเจริญ โดยเฉพาะวิกฤตความเสื่อมถอยด้านคุณธรรมและจริยธรรม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ตลอดจนปัญหายาเสพติดและการพนันในเด็ก และเยาวชน รวมถึงอาชญากรรม สุขภาพ การศึกษา ความยากจน ทรัพยากรธรรมชาติ ความขัดแย้งทางการเมือง และความแตกแยกในสังคม

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 พ.ศ. 2560–2564 ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เน้นการมีส่วนร่วมและการพัฒนาเชิงบูรณาการโดยยึดพื้นที่เป็นฐาน กำหนดให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา และมุ่งเสริมสร้างพัฒนาคนให้มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน ผ่านยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนมนุษย์ ได้แก่ การปรับเปลี่ยนค่านิยมให้มีคุณธรรม วินัย จิตสำนึก พฤติกรรมที่พึงประสงค์ และการยกระดับทักษะความรู้เพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่า โดยเน้นคุณภาพการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564)

ในระดับชุมชน ธรรมนุกุณธรรม 9 ดีเป็นกรอบคุณธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มุ่งสร้างสังคมคุณธรรมและแนวทางแก้ปัญหาในระดับหมู่บ้าน ให้สอดคล้องวัฒนธรรมและไม่ขัดต่อกฎหมาย ปัจจุบันมีจังหวัดคุณธรรมนำร่อง 4 จังหวัด ได้แก่ บุรีรัมย์ ราชบุรี พิจิตร และพัทลุง โดยจังหวัดบุรีรัมย์ได้นำแนวคิดธรรมนุกุณหมู่บ้านหรือธรรมนุกุณพลเมืองมาเป็นกลไกพัฒนาฐานรากสู่ระดับจังหวัด กำหนดเป้าหมายบุรีรัมย์สันติสุข

บนความพอเพียง เพื่ออนาคตลูกหลานชาวนบุรีรัมย์ ครอบครัวยุคเดียวกัน สายเลือดเดียวกัน และขับเคลื่อนผ่านตัวแบบ B-CM Model ที่มีปัจจัยความสำเร็จ 9 ประการ งานวิจัยนี้จึงมุ่งพัฒนาชุมชน 9 ดีผ่านการสร้างเครือข่าย รูปแบบและความเชื่อมโยงของเครือข่าย เพื่อยกระดับศักยภาพผู้เฝ้าอำนวยการเรียนรู้และนักวิจัยชุมชน นำไปสู่สันติสุขอย่างยั่งยืน โดยแผนวิจัยประกอบด้วย 4 โครงการย่อย ได้แก่ การสร้างอัตลักษณ์ 9 ดี การสร้างครอบครัวอบอุ่นด้วยหลัก 9 ดี เครือข่าย 9 ดี และการปลูกฝังค่านิยม 9 ดี เพื่อเป็นโมเดลต้นแบบในจังหวัดบุรีรัมย์ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสร้างอัตลักษณ์ 9 ดี เพื่อสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อสร้างครอบครัวอบอุ่น ด้วยหลักการ 9 ดี เพื่อสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์
3. เพื่อสร้างเครือข่าย 9 ดีเพื่อสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในสังคมไทย
4. เพื่อปลูกฝังค่านิยม 9 ดี :การทบทวน การสร้างองค์ความรู้และแนวทางการวิจัยด้านค่านิยม 9 ดีของสังคมไทย

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของสังคม ทำหน้าที่หล่อหลอมสมาชิกให้มีคุณภาพทั้งกาย ใจ สติปัญญา และอารมณ์ พร้อมทั้งกำหนดบทบาท สิทธิหน้าที่ และการพึงพิงกันทางสังคมเศรษฐกิจ ครอบครัวมีรูปแบบหลากหลาย ทั้งครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย โดยนักวิชาการไทยอธิบายว่า ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมแรกที่ปลูกฝังค่านิยม ความเชื่อ และทัศนคติให้คนรุ่นใหม่ (พรณทิพย์ วรรณศิริบุศย์, 2540) เป็นกลุ่มบุคคลที่รวมกันด้วยการสมรส สายโลหิต หรือการรับเลี้ยงดูและมีปฏิสัมพันธ์ตามบทบาทสมาชิก (สุพัตรา สุภาพ, 2542) และเป็นกลุ่มสังคมขนาดเล็กที่สร้างความผูกพัน วางบรรทัดฐาน และอบรมสมาชิกให้เรียนรู้ระเบียบแบบแผนของสังคม (ณรงค์ เส็งประชา, 2541) มิติทางคุณค่าชี้ว่าครอบครัวคือฐานของสังคม หากครอบครัวดีสังคมย่อมดี จึงต้องยึดหลักเมตตา กรุณา และการเกื้อกูลกัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550)

สัมพันธภาพในครอบครัวสะท้อนผ่านความใกล้ชิดรักใคร่ระหว่างพ่อแม่ลูกและเครือญาติ (ศรีทับทิม พานิชพันธ์, 2527) การสื่อสาร การมีส่วนร่วม ปกษาหรือ ตัดสินใจร่วม และทำกิจกรรมในบรรยากาศสงบสุข (นิตยา คชภักดี, 2545) หากความสัมพันธ์ปรองดองถือว่าดี แต่หากขัดแย้งย่อมกระทบต่อความเป็นอยู่ร่วมกัน (ศิริกุล อิศรานุรักษ์ และคณะ, 2546) สรุปได้ว่าสัมพันธภาพคือความรัก ความเข้าใจ ความผูกพัน และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระบบครอบครัว (เล็ก สมบัติ, 2549)

ในเชิงทฤษฎี ทฤษฎีพัฒนาการครอบครัวอธิบายการเปลี่ยนแปลงตามวงจรชีวิตครอบครัว ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่มองครอบครัวเป็นระบบที่มีหน้าที่หลักและผลแฝงต่อสังคม ทฤษฎีการจำแนกบทบาทที่ซับซ้อนเชิงเครื่องมือและเชิงอารมณ์ของคูสมรส (Parsons, 1955) และทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์เน้นการตีความความหมายผ่านภาษาและสัญลักษณ์ในปฏิสัมพันธ์ประจำวัน (Blumer, 1969)

2. ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ในครอบครัว

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว ผู้วิจัยสังเคราะห์ตัวแปรสำคัญ 4 ประเด็น ได้แก่ (1) การใช้เวลาและทำกิจกรรมร่วมกัน (2) การสื่อสาร ปกษาหรือ และการตัดสินใจร่วม (3) การแสดงออกซึ่งความรักความเอื้ออาทร และ (4) การปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัวอย่างเหมาะสม

ประเด็นการใช้เวลาและกิจกรรมร่วมกัน พบว่าครอบครัวไทยจำนวนมากยังคงมีกิจกรรมร่วม เช่น รับประทานอาหาร ทำงานบ้าน พักผ่อนในบ้าน ทำบุญ และร่วมเทศกาลสำคัญ โดยสัดส่วนโดยรวมอยู่ในระดับค่อนข้างสูง (นิตยา คชภักดี, 2552) และการสำรวจตามตัวชี้วัดครอบครัวเข้มแข็งพบกิจกรรมพื้นฐานในบ้านและการพูดคุยร่วมกันอยู่ราวร้อยละ 75-85 ขณะที่กิจกรรมทำบุญอยู่ราวร้อยละ 56-62 และกิจกรรมนอกบ้านหรือเยี่ยมญาติอยู่ต่ำกว่ามาก (บังอร เทพเทียน และคณะ, 2550)

ด้านการสื่อสารและการตัดสินใจ งานวิจัยในกลุ่มเจ้าหน้าที่ตำรวจสะท้อนว่าครอบครัวที่สื่อสารสม่ำเสมอ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น แก้ปัญหาร่วมกัน มักมีความสัมพันธ์โดยรวมอยู่ในระดับดี (ศักดิ์ชัย บุญเพ็ญ, 2542) ข้อมูลเชิงตัวชี้วัดยังพบว่าเมื่อเกิดปัญหา สมาชิกส่วนใหญ่มีการพูดคุยปรึกษาหารือ และจำนวนมากมีส่วนร่วมตัดสินใจเรื่องสำคัญ ขณะที่การใช้ความรุนแรงพบในสัดส่วนต่ำ (นิตยา คชภักดี, 2545; บังอร เทพเทียน และคณะ, 2550) ภาพรวมระดับประเทศยังชี้ว่าสัมพันธภาพส่วนใหญ่อยู่ในแบบสมดุล และครอบครัวนอกเขตเทศบาลมีแนวโน้มสมดุลมากกว่า (สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน, 2552) นอกจากนี้ การสื่อสาร

แบบเปิดใจและความไว้วางใจในครอบครัวมีบทบาทต่อการป้องกันความเสี่ยงทางเพศของวัยรุ่น (สำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2553)

ด้านความรักความเอื้ออาทร พบว่าส่วนใหญ่มีความเข้าใจกันดี ไม่ใช่ความรุนแรง และเมื่อมีปัญหามักปรึกษาหารือกัน (ภัสสร ลิมานนท์ และคณะ, 2538) อย่างไรก็ตาม ครอบครัพลักษณะพิเศษ เช่น เลี้ยงเดี่ยว พ่อแม่วัยรุ่น หรือครอบครัวเร่ร่อน อาจเผชิญข้อจำกัดด้านเศรษฐกิจและทักษะชีวิตครอบครัว จึงควรมีมาตรการสนับสนุนที่เข้าถึงได้ (สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2550) งานศึกษาความสุขในครอบครัวชี้ว่าความขัดแย้งมักเกิดจากความต้องการต่างวัย และกิจกรรมร่วมกับทักษะสื่อสารช่วยเสริมความสุขครอบครัวได้ (เรวดี เพชรศิริสัมพันธ์ และคณะ, 2550)

ประเด็นบทบาทหน้าที่ในครอบครัว งานวิจัยพบแนวโน้มการช่วยเหลืองานบ้านระหว่างคู่สมรส และการตัดสินใจเรื่องสำคัญมักทำร่วมกัน แม้บางเรื่องในบ้านและการดูแลบุตรฝ่ายหญิงมีบทบาทมากกว่า (ภัสสร ลิมานนท์ และคณะ, 2538)

3. หลักการ 9 ดี

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับหลักธรรมนุญ 9 ดีของจังหวัดบุรีรัมย์มีที่มาจากแนวคิดธรรมนุญพลเมืองในสมัยผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์เริ่มดำรงตำแหน่งปี 2557 โดยกำหนดธรรมนุญหมู่บ้านสันติสุข 9 ดีเป็นนิตินโยบายที่ไม่ใช่กฎหมาย แต่เป็นเครื่องมือส่งเสริมการบังคับใช้กฎหมายให้มีประสิทธิภาพ ยึดหลักจริยธรรมและจารีตประเพณีในฐานะข้อปฏิบัติร่วมของชุมชน และทำหน้าที่เป็นสัญญาประชาคมที่ทุกภาคส่วนต้องร่วมยึดถือ

ในเชิงความหมาย ธรรมนุญหมู่บ้าน 9 ดีคือกรอบกติกาเพื่อจัดระเบียบสังคมระดับหมู่บ้านหรือชุมชน โดยมุ่งผลลัพธ์ 9 ด้าน ได้แก่ คนดี ปัญญาดี รายได้สมดุล สุขภาพดี สิ่งแวดล้อมดี สังคมอบอุ่น ปลอดภัยอาชญากรรม มีกองทุนพึ่งตนเอง และคณะกรรมการหมู่บ้านเข้มแข็ง (ปกครองจังหวัดบุรีรัมย์, ม.ป.ป.) ทั้งนี้แนวคิดธรรมนุญชุมชนสอดคล้องกับการจัดระเบียบโดยอิงบริบทท้องถิ่น ประเพณี ศีลธรรม และความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชน (เกษียร เตชะพีระ, 2560)

4. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนคือกระบวนการสื่อสารสองทางระหว่างรัฐกับสาธารณชน เพื่อให้การตัดสินใจดีขึ้นและได้รับการสนับสนุนจากสังคม (เจมส์ แอล เครตัน, วันชัย วัฒนศัพท์ (ผู้แปล), 2543) วันชัย วัฒนศัพท์เสนอระดับการมีส่วนร่วมตั้งแต่การรับรู้ข้อมูล การรับฟัง

ความคิดเห็น การร่วมตัดสินใจ ไปจนถึงประชาคมติ และชี้ว่าการมีส่วนร่วมช่วยสร้างความเป็นเจ้าของ ลดความรู้สึกสูญเสียอำนาจ สร้างความเข้าใจระหว่างกลุ่ม และยับยั้งความสุดโต่ง (วันชัย วัฒนศัพท์, 2549; เฉลียว บุรีภักดี และคณะ, 2545)

ในเชิงความหมาย การทำงานแบบมีส่วนร่วมทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียยอมรับและร่วมรับผิดชอบอย่างสมัครใจ นำไปสู่ความร่วมมือและผลลัพธ์ที่ตอบโจทยชุมชนมากขึ้น (วันชัย วัฒนศัพท์, 2549; เฉลียว บุรีภักดี และคณะ, 2545)

5. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสร้างเครือข่าย

เครือข่ายคือรูปแบบการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือหลายองค์กรที่มีทรัพยากร เป้าหมาย วิธีการ และกลุ่มเป้าหมายของตนเอง แต่เชื่อมโยงกันด้วยความสมัครใจเพื่อขอความร่วมมือ แก้ปัญหา หรือพัฒนาประเด็นร่วม โดยสมาชิกยังคงความเป็นเอกเทศและมีความเท่าเทียมกัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2554; เสรี พงษ์พิศ, 2553) ในเชิงสังคม เครือข่ายเป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และทรัพยากร ช่วยลดงานซ้ำซ้อน เพิ่มประสิทธิภาพการทำงานแบบทีม และเสริมพลังการต่อรองหรือผลักดันเชิงนโยบายในประเด็นสาธารณะ (คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2552; ประเวศ วะสี, 2552) ด้านการจัดการเครือข่ายควรมีจุดมุ่งหมายร่วม ระบบสื่อสารข้อมูล การเชื่อมโยงที่เหมาะสม ความรู้สึกร่วม และความโปร่งใสตรวจสอบได้ เพื่อให้เครือข่ายดำรงอยู่ต่อเนื่องและเกิดผลสัมฤทธิ์ (พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, 2548)

6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างครอบครัวอบอุ่นด้วยหลักการ 9D เพื่อสร้างคุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์ พบสาระสำคัญ 2 มิติหลัก คือ (1) กลไกชุมชน/ธรรมนูญเป็นเครื่องมือกำกับพฤติกรรมร่วม และ (2) ปัจจัยครอบครัวที่เอื้อต่อความอบอุ่นและความมั่นคงของชีวิตครอบครัว งานของกิตติพงษ์ เกียรติวัชรชัย, จิระ ประทีป และอิศเรศ คันสนีย์วิทยกุล (2562) ชี้ว่า “ธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข 9 ดี” ประยุกต์หลักคำสอนทางศาสนาและแนวคิดประชาธิปไตยทางตรง เน้นการปฏิบัติได้จริงทั้งระดับบุคคลและองค์กร โดยความสำเร็จขึ้นกับภาวะผู้นำและบทบาทคณะกรรมการหมู่บ้าน รวมถึงแรงหนุนด้านความศรัทธาที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน ขณะทำงานเชิงนโยบายของสำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2550) สะท้อนความเปราะบางของครอบครัวลักษณะพิเศษและเสนอการช่วยเหลือเชิงระบบ ส่วนศูนย์วิจัยและพัฒนาครอบครัวไทย (2553) เน้นองค์ประกอบความมั่นคง เช่น สุขภาพ การศึกษา อาชีพ รายได้ และสิ่งแวดล้อมที่ดี งานของสำนักงานมาตรฐาน

การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2553) และสถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน (2552) ย้ำความสำคัญของการสื่อสารในครอบครัวและสัมพันธ์ภาพแบบสมดุล ขณะที่เรวัตี เพชรศิราสัมพันธ์และคณะ (2550) และกิตติพงษ์ อุบลสะอาดและคณะ (2551) ชี้ว่าการทำกิจกรรมร่วมกันและการมีส่วนร่วมของครอบครัว โรงเรียน ชุมชน ช่วยลดความขัดแย้งและเสริมสุขภาวะครอบครัวได้อย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

ชุมชน 9 ตี: กระบวนการสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Action Research) ร่วมกับการถอดบทเรียนและบูรณาการข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการทำกิจกรรมในพื้นที่ ใช้วงจรเดมมิง (PDCA) เป็นกรอบดำเนินงาน แบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะเตรียมการ (จัดทีมวิจัย คัดเลือกประเด็นร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย วางแผนและทบทวนแผน) และระยะปฏิบัติการ (เตรียมความพร้อม ดำเนินกิจกรรม บันทึกกระบวนการ และสรุปบทเรียนเพื่อจัดทำฐานข้อมูลและเผยแพร่) การเก็บข้อมูลประกอบด้วย การศึกษาเชิงเอกสารจากพระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 อรรถกถา หนังสือ รายงานวิจัย/ประชุม และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อสังเคราะห์แนวคิด หลักการ องค์ประกอบ และเกณฑ์ชี้วัด 9 ตี ควบคู่การศึกษาเชิงภาคสนามในจังหวัดบุรีรัมย์ 5 อำเภอ ได้แก่ บ้านด่าน กระสัง ลำปลายมาศ ห้วยราช และนาโพธิ์ ครอบคลุมหมู่บ้านเป้าหมาย โดยใช้การสัมภาษณ์ สันทนาการกลุ่ม และเวทีชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ได้แก่ พระสงฆ์/ผู้นำศาสนา 10 รูป ผู้นำชุมชน 5 คน ตัวแทนชุมชน/ปราชญ์/นักวิชาการ 5 คน และนิสิตนักศึกษา/ผู้ร่วมกิจกรรม 30 คน รวมชุมชนละ 50 รูป/คน รวมทั้งสิ้น 450 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือวิจัยประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย ชุดกิจกรรมชุมชน 9 ตี (สันทนาการกลุ่ม เวทีเครือข่าย ฝึกรอบรูปปลูกฝังค่านิยม 9 ตี 21 ครั้งพร้อมทดสอบก่อน-หลัง และจัดทำติกาชุมชน) รวมถึงภาพถ่ายและเทปเสียง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยและทีมงานทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพการวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อสังเคราะห์บริบทพื้นที่ กระบวนการมีส่วนร่วม กิจกรรมเครือข่าย และรูปแบบการสร้างคุณค่าทางสังคม แล้วนำเสนอผลแบบพรรณนาความประกอบหลักฐานเชิงประจักษ์

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้สถิติพื้นฐานได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัย

ชุมชน 9 ตี: กระบวนการสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์ สรุปลงตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

1. การสร้างอัตลักษณ์ 9 ตีเพื่อสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์ พบว่าอัตลักษณ์ชุมชนเกิดจากความหลากหลายชาติพันธุ์และวัฒนธรรม โดยแบ่งการสร้างอัตลักษณ์เป็น 2 มิติ คือ มิติรูปธรรมที่จับต้องได้จากภูมิปัญญาและการกระทำที่สืบทอดเป็นแบบแผนและมิตินามธรรมจากความเชื่อ ศรัทธา และการยึดหลักพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมวิถีชีวิตขนบธรรมเนียม และคติชุมชน กระบวนการสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนเกิดจากความสามัคคีร่วมคิดร่วมทำ และฐานศาสนา-วัฒนธรรมร่วมกัน โดยใช้เครือข่ายและกิจกรรมร่วมเป็นกลไก เช่น ปลูกป่า ไปวัด ร่วมงานบุญ ขึ้นบ้านใหม่ และพัฒนาหมู่บ้าน รวมถึงการจัดกลุ่มโฮมสเตย์เพื่อสร้างรายได้และเครือข่าย การขับเคลื่อนสำคัญใช้พลังบรรพบุรุษ บ้าน วัด โรงเรียนหรือราชการผ่านการประชุมและทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางจิตใจ ถ่ายทอดความรู้คุณธรรม และใช้ประเพณีสร้างอัตลักษณ์ ขั้นตอนหลักเริ่มจากกำหนดนโยบายตามชุมชนคุณธรรม 9 ตี แล้วพัฒนางาน สร้างองค์ความรู้ และสร้างวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมสรุปว่าอัตลักษณ์ที่เข้มแข็งเป็นจุดแข็งของชุมชน ทำให้เกิดความร่วมมือในการรักษาประเพณีพิธีกรรม และความเชื่อ พร้อมสืบทอดสู่คนรุ่นหลัง

2. การสร้างครอบครัวอบอุ่น ด้วยหลักการ 9 ตี: เพื่อสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์พบว่าการอยู่ร่วมกันในครัวเรือนเดียวกันช่วยเสริมความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้น ผ่าน

การพบปะสื่อสารและทำกิจกรรมร่วมกันจนเกิดความรัก ความไว้วางใจ และการเกื้อกูลกัน การอบรมเลี้ยงดูเน้นให้ลูกเป็นคนดี มีสติ รู้จักอดออม ดูแลสุขภาพ รักษาสิ่งแวดล้อม วางแผนชีวิต และเข้าใจบทบาทหน้าที่ของตน ส่งผลให้ครอบครัวเข้มแข็งและลดความรุนแรง องค์กรประกอบสำคัญ 5 ด้าน ได้แก่ การเลี้ยงดูด้วยเหตุผลและให้อิสระ ความสัมพันธ์ที่เอาใจใส่และมีกิจกรรมร่วม การบริหารจัดการครัวเรือนแบบยืดหยุ่นและมีแผน การเข้าใจบทบาทและเป็นแบบอย่างที่ดี และการแสดงความรักอย่างเหมาะสม แนวปฏิบัติหลักคือผู้ปกครองเป็นกัลยาณมิตร ใช้สื่ออย่างมีวิจารณญาณ ให้กำลังใจและเสริมแรงเชิงบวก ยอมรับความแตกต่าง ไม่กดดัน ไม่เปรียบเทียบ และเปิดพื้นที่ให้แสดงความคิดเห็น ผลลัพธ์ที่คาดหวังคือเด็กมีพฤติกรรมเหมาะสม อารมณ์มั่นคง สื่อสารดี มีวินัย รับผิดชอบ มองโลกเชิงบวก และภาคภูมิใจในตนเองและครอบครัว

3. เครือข่ายชุมชน 9 ดี: กระบวนการสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์ เครือข่ายชุมชน 9 ดีในจังหวัดบุรีรัมย์ครอบคลุม 8 หมู่บ้านใน 5 อำเภอ และขับเคลื่อนเครือข่ายทั้งระดับจังหวัด ตำบล และหมู่บ้าน นโยบายเครือข่ายริเริ่มโดยอดีตผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ นายเสรี ศรีหะไตร ใช้รูปแบบการบริหารจัดการรายการณ BCM Model เพื่อสร้างความเข้าใจและวางแผนทุกระดับ จัดตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข 9 ดี รวม 10 คณะ และจัดทำธรรมนูญร่วมกันเป็นกติกาชุมชน กำหนดแผนที่ทางการขับเคลื่อนและระบบประเมินผลจากหมู่บ้านสู่ตำบล อำเภอ และจังหวัด พร้อมผลักดันแผนชีวิตหมู่บ้านให้ทุกคนมีส่วนร่วมแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนตามปัจจัย 9 ดี รูปแบบเครือข่ายมี 3 ระดับ โดยใช้พลังบวรเป็นแกน เน้นความสงบเรียบร้อย เศรษฐกิจฐานราก สิ่งแวดล้อมและสุขภาพ การเชื่อมโยงเครือข่ายมี 3 แบบ คือเชิงพื้นที่ เชิงกิจกรรม และเชิงโครงสร้างหน้าที่ ปัจจัยความสำเร็จ 5 ด้าน ได้แก่ ผู้นำ คณะกรรมการหมู่บ้าน การมีส่วนร่วม ตรีธาตุชุมชน และการประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ ผลลัพธ์สำคัญคือเกิดการเรียนรู้ร่วม เพิ่มโอกาสแก้ปัญหา พึ่งพาตนเอง จัดการทรัพยากรท้องถิ่น และต่อยอดสู่การผลักดันเชิงนโยบาย

4. การปลูกฝังค่านิยม 9 ดี: การทบทวน การสร้างองค์ความรู้และแนวทางการวิจัยด้านค่านิยม 9 ดีของสังคมไทยในอนาคต พบว่าการทำให้คณะกรรมการหมู่บ้านหรือชุมชนเมืองเข้มแข็งต้องมีเครื่องมือร่วมคือธรรมนูญสันติสุข 9 ดี เป็นกรอบหน้าที่ ความรับผิดชอบ และกติกาการอยู่ร่วมกัน พื้นฐานสำคัญคือมีอัตลักษณ์ร่วม กิจกรรมร่วม และการขับเคลื่อนด้วยพลังบวร บ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยต้องมีผู้นำดี คนมีส่วนร่วม

ประเพณียึดเหนี่ยว และจิตสำนึกรักชุมชน การเสริมสร้างค่านิยมผ่านครอบครัวที่ปลูกฝังความรับผิดชอบและความผูกพัน ชุมชนที่จัดตั้งกลไกตามกฎหมายและเปิดพื้นที่เยาวชนมีส่วนร่วม วัดที่เป็นศูนย์รวมจิตใจและกิจกรรมวันพระ และหน่วยงานรัฐกับสถานศึกษาที่สนับสนุนการเรียนรู้และต่อยอดภูมิปัญญาด้วยเทคโนโลยี แนวทางวิจัยและการขับเคลื่อนในอนาคตควรรณรงค์ธรรมนุญ 9 ตัวอย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมออมทรัพย์ ธนาคารหมู่บ้าน สหกรณ์และร้านค้าชุมชน พัฒนาอาชีพเสริมและยกระดับผลิตภัณฑ์ชุมชน ส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ พลังงานทดแทน การจัดการขยะและพื้นที่สีเขียว รวมทั้งตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงและสร้างเครือข่ายป้องกันอาชญากรรมระดับตำบลผ่านเวทีประชาคมอย่างสม่ำเสมอ

อภิปรายผล

จากข้อค้นพบในการวิจัยตามวัตถุประสงค์อภิปรายผลดังนี้

1. อัตลักษณ์ชุมชน 9 ดีเกิดจากทุนวัฒนธรรมของชาติพันธุ์หลากหลาย ผสานมิติรูปธรรมจากภูมิปัญญาและประเพณี กับมิตินามธรรมจากศรัทธาและพุทธศาสนาเป็นกรอบความหมายร่วมความสัมพันธ์ชุมชนเข้มแข็งด้วยความสามัคคี ร่วมคิดร่วมทำ ผ่านเครือข่ายและกิจกรรมสาธารณะ เช่น ปลูกป่า ไหว้วัด งานบุญ และพัฒนาหมู่บ้าน การจัดกลุ่มโฮมสเตย์สะท้อนการต่อยอดอัตลักษณ์สู่เศรษฐกิจชุมชนและการสร้างเครือข่าย พลังบวรทำให้การขับเคลื่อนเป็นระบบต่อเนื่อง โดยวัดเป็นศูนย์กลางจิตใจและพื้นที่เรียนรู้คุณธรรม สรุปได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ที่เข้มแข็งเป็นทุนทางสังคมที่หนุนความร่วมมือ การรักษาวินัยธรรม และการสืบทอดสู่คนรุ่นหลังอย่างยั่งยืน ปารีชาติ วลัยเสถียร (2543) ระบุว่า ความเป็นชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากความรู้สึกร่วมและความผูกพันที่ปัจเจกบุคคลมีต่อสถานที่ การได้ทำกิจกรรม การได้เรียนรู้หรือประสบการณ์ที่มาจากบทเรียน ทั้งในด้านความขัดแย้งและการสร้างสรรค์ อันเป็นผลมาจากการที่คนในชุมชน (รวมถึงนอกชุมชน) ได้ ร่วมเรียนรู้และต่อสู้ร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและผลจากการเรียนรู้ ร่วมกันนั้นทำให้ชุมชนได้ความรู้ ประสบการณ์และสร้างระบบ ระเบียบหรือจารีตขึ้นมาใหม่จน กลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

2. การอยู่ร่วมกันในครัวเรือนเดียวกันเป็นทุนทางสังคมของครอบครัว ทำให้เกิดการสื่อสารใกล้ชิด ความรัก ความไว้วางใจ และการเกื้อกูลจนความสัมพันธ์แน่นแฟ้น หลัก 9 ดีทำหน้าที่เป็นกรอบการอบรมเลี้ยงดูที่พัฒนาคุณลักษณะเด็กควบคู่การลดความรุนแรง โดยเน้นสติ วินัย ความพอเพียง สุขภาพ สิ่งแวดล้อม และการวางแผนชีวิตองค์ประกอบ 5 ด้านช่วยให้การ

สร้างครอบครัวอบอุ่นเป็นระบบ ตั้งแต่การเลี้ยงดูด้วยเหตุผล ความสัมพันธ์เชิงบวก การจัดการครัวเรือน การเป็นแบบอย่าง และการแสดงความรักบทบาทผู้ปกครองในฐานะกัลยาณมิตรและผู้เสริมแรงเชิงบวก พร้อมกำกับสื่ออย่างมีวิจารณญาณ ช่วยลดแรงกดดันและเพิ่มพื้นที่ปลอดภัยในการเรียนรู้ของเด็ก ผลลัพธ์คือเด็กมีอารมณ์มั่นคง สื่อสารเหมาะสม มีความรับผิดชอบ มองโลกเชิงบวก และภาคภูมิใจในตนเองและครอบครัวสอดคล้องกับศูนย์วิจัยและพัฒนาครอบครัวไทย (2553) ได้ศึกษา “การศึกษาและพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว” ผลการศึกษาพบว่า การที่จะทำให้ชีวิตครอบครัวมีความมั่นคงนั้น ต้องมีองค์ประกอบที่จะช่วยสนับสนุนให้เกิดความสมดุลจากด้านอื่น ๆ ได้แก่ การที่สมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพที่ดี มีการศึกษาที่สามารถนำไปประกอบอาชีพที่มั่นคงได้ รวมทั้งมีรายได้เพียงพอเพียงที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่ขัดสนและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี มีชุมชนที่พึ่งพาอาศัยกันได้ ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมซึ่งกันและกัน ก็จะทำให้ครอบครัวมีความสุขอันนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีได้เช่นกัน และสำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2553) ได้ศึกษา “บทบาทของครอบครัวกับการป้องกันการตั้งครรภ์ก่อนวัยอันควรของวัยรุ่นไทย” ผลการศึกษาพบว่าครอบครัวยังคงมีบทบาทสำคัญในการป้องกันการตั้งครรภ์ของบุตรหลาน ประมาณ ครึ่งหนึ่งของครอบครัวที่ศึกษา ยอมรับได้กับการมีเพศสัมพันธ์ในวัยเรียนของบุตรหลาน ซึ่งแสดงถึงการยอมรับกระแสโลกาภิวัตน์ที่กระทบต่อการดำเนินชีวิตของวัยรุ่นไทย ที่เปิดโอกาสให้มีเพศสัมพันธ์และการตั้งครรภ์ก่อนวัยอันควร โดยพบว่า ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับการตั้งครรภ์ของวัยรุ่นมากกว่า ด้านอื่น ๆ ส่วนปัจจัยด้านการสร้างสัมพันธ์ภาพในครอบครัว มีความสำคัญเช่นกัน เช่น การเปิดโอกาสให้พูดคุยกันอย่างตรงไปตรงมาในครอบครัว ก่อให้เกิดความไว้วางใจและกล้าที่จะเปิดเผยปัญหากับคนในครอบครัวทุกเรื่อง รวมทั้งเรื่องความรักของวัยรุ่น การที่วัยรุ่นตระหนักถึงโทษของการไม่เชื่อฟังพ่อแม่ หรือผู้ปกครอง เป็นการป้องปรามมิให้วัยรุ่นหญิงทำผิดในทุกเรื่อง รวมทั้งเรื่องเพศ ส่วนบทบาทของ การอบรมสั่งสอน พบปัจจัยที่สัมพันธ์กับการตั้งครรภ์ คือ การสั่งสอนให้วัยรุ่นหญิงกล้าปฏิเสธการมี เพศสัมพันธ์ที่ไม่เหมาะสม เป็นการชี้แนะทางออกให้แก่วัยรุ่นหญิง และการใช้ไหวพริบปฏิภาณในการ เอาตัวรอดจากการมีเพศสัมพันธ์ที่ไม่พร้อม และยังเสี่ยงต่อโรคติดต่อจากเพศสัมพันธ์อีกด้วยและสถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน (2552) ได้ศึกษา “สัมพันธ์ภาพในครอบครัวไทย” ผลการศึกษาพบว่า สัมพันธ์ภาพในครอบครัวไทย วัดจากความผูกพันทางอารมณ์ที่สมาชิกมีต่อกันความร่วมมือ และการปรับตัวของสมาชิก

ในครอบครัว ส่วนใหญ่สัมพันธ์ภาพในครอบครัวเป็นแบบสมดุลง (50.7%) รองลงมาเป็นครอบครัวแบบระดับกลางค่อนข้างไปทางสมดุลง (41.8%) ในแต่ละภาค สัมพันธ์ภาพในครอบครัวพบว่าส่วนใหญ่เป็นแบบสมดุลง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีครอบครัวแบบสมดุลงมากกว่าภาคอื่นๆ (65.1%) สัมพันธ์ภาพในครอบครัวแบบสุดขั้วพบได้น้อยมากและไม่พบเลยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ ครอบครัวที่อยู่นอกเขตเทศบาลเป็นครอบครัวแบบสมดุลงมากกว่าครอบครัวที่อยู่ในเขตเทศบาล

3. เครือข่ายชุมชน 9 ดีของบุรีรัมย์มีโครงสร้างหลายระดับ ครอบคลุม 8 หมู่บ้านใน 5 อำเภอ ทำให้การขับเคลื่อนเกิดการประสานงานจากจังหวัดสู่หมู่บ้านอย่างเป็นระบบ การใช้ BCM Model ร่วมกับธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข 9 ดีและคณะทำงาน 10 คณะ ช่วยสร้างกติกากลาง แผนที่ทาง และการติดตามประเมินผลต่อเนื่อง พลังบวรเป็นแกนเชื่อมภาคีและทำให้เป้าหมายด้านความสงบ เศรษฐกิจฐานราก สิ่งแวดล้อม และสุขภาพถูกแปลงเป็นการปฏิบัติในชีวิตจริง การเชื่อมโยงเครือข่ายทั้งเชิงพื้นที่ เชิงกิจกรรม และเชิงโครงสร้าง ทำให้เกิดพลังร่วมและเพิ่มความคล่องตัวในการแก้ปัญหาเฉพาะบริบท

ความสำเร็จขึ้นกับผู้นำ คณะกรรมการ การมีส่วนร่วม ศรัทธาชุมชน และระบบประเมินผล ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ร่วม พึ่งพาตนเอง สอดคล้องกับกิตติพงษ์ เกียรติวัชรชัย และคณะ (2562) ได้ศึกษาพบว่า รูปแบบธรรมนูญพลเมืองของจังหวัดบุรีรัมย์ เรียกว่า “ธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข 9 ดี” ได้นำแนวคิดมาจากคำสอนในพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ ประยุกต์เข้าด้วยกันโดยเฉพาะหลักคิดในเรื่อง “ทำดี ละชั่ว กลัวบาป” และได้รับอิทธิพลจากแนวคิดประชาสังคม และประชาธิปไตยทางตรง โดยมุ่งเน้นการนำไปปฏิบัติได้จริง 2 ระดับ ทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กร มีการให้สัตยาบันกันในหมู่บ้านเพื่อการอยู่ร่วมกันโดยสงบสุขและพระมหาสุทิตย์ อาภากรโร (อบอุ้น) (2548) เครือข่ายภาคประชาชนนั้นเป็นการรวมตัวของภาคประชาชนในพื้นที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะในชุมชนชนบท เป็นการรวมของปัจเจกบุคคล กลุ่มคน และเครือข่าย โดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชน กระบวนการทำงานร่วมกับภาคีอื่น ๆ และระบบเทคโนโลยี เป็นเครื่องหนุนเสริมให้เกิดการรวมตัว โดยเครือข่ายภาคประชาชนเกิดขึ้นทั้งจากการเห็นความจำเป็นในการรวมพลังเพื่อแก้ไขปัญหา เกิดจากการเรียนรู้และการถ่ายทอดประสบการณ์ร่วมกัน โดยเป็นกระบวนการที่เป็นไปตามธรรมชาติ และเกิดจากการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานอื่น ๆ ที่ต้องการให้องค์กร ชุมชน และสังคมมีความเข้มแข็ง มีศักยภาพในการที่จะพัฒนาตนเองตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของภาครัฐหรือหน่วยงานที่กำหนดไว้

4. การปลูกฝังค่านิยม 9 ดีต้องมีธรรมนูญสันติสุข 9 ดีเป็นเครื่องมือกลาง เพื่อกำหนดหน้าที่ ความรับผิดชอบ และกติกาการอยู่ร่วมกันของคณะกรรมการชุมชนอย่างเป็นระบบทุนพื้นฐานคืออัตลักษณ์และกิจกรรมร่วม ขับเคลื่อนด้วยพลังบวรโดยมีผู้นำดี การมีส่วนร่วม ประเพณียึดเหนี่ยว และจิตสำนึกรักชุมชนเป็นแรงหนุนสำคัญ กระบวนการปลูกฝังเกิดแบบพหุสถาบัน ตั้งแต่ครอบครัว ชุมชน วัด ไปจนถึงรัฐและสถานศึกษา ทำให้คุณค่าถูกซึมซับทั้งในชีวิตประจำวันและการเรียนรู้สาธารณะข้อเสนอเชิงอนาคตชี้ว่าต้องผสานคุณธรรมกับเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ผ่านออมทรัพย์ สหกรณ์ อาชีพ เกษตรอินทรีย์ พลังงานทดแทน การจัดการขยะ และพื้นที่สีเขียวเวทีประชาคมและศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นกลไกต่อยอดองค์ความรู้และสร้างเครือข่ายความปลอดภัยระดับตำบลให้ยั่งยืนสอดคล้องกับกิตติพงษ์ เกียรติวัชรชัย, จีระ ประทีป และ อิศเรศ ศันสนีย์วิทยกุล (2562) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาธรรมนูญเมืองสู่ชุมชนที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข 9ดี จังหวัดบุรีรัมย์ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบธรรมนูญพลเมืองของจังหวัดบุรีรัมย์ เรียกว่า “ธรรมนูญ หมู่บ้านสันติสุข 9 ดี” ได้นำแนวคิดมาจากคำสอนในพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆ ประยุกต์เข้า ด้วยกันโดยเฉพาะหลักคิดในเรื่อง “ทำดี ละชั่ว กลัวบาป” และได้รับอิทธิพลจากแนวคิดประชา สังคม และประชาธิปไตยทางตรง โดยมุ่งเน้นการนำไปปฏิบัติได้จริง 2 ระดับ ทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กรมีการให้สัตยาบันกันในหมู่บ้านเพื่อการอยู่ร่วมกันโดยสงบสุข สำหรับปัจจัยความสำเร็จในการจัดทำธรรมนูญพลเมืองของชุมชนที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืน พบว่า ปัจจัยด้านผู้นำและปัจจัยด้านคณะกรรมการหมู่บ้าน มีบทบาทสำคัญมากที่สุด นอกจากนี้ยังพบว่าปัจจัยด้านความศรัทธาเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีส่วนสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ ส่วนแนวทางการพัฒนาการจัดทำธรรมนูญพลเมืองเพื่อนำไปสู่ชุมชนต่างๆ ของประเทศไทย รัฐบาลต้องส่งเสริมการสร้างความเข้มแข็งของคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยเพิ่มบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการหมู่บ้านเกี่ยวกับการจัดทำและขับเคลื่อนธรรมนูญพลเมืองทุกพื้นที่ในประเทศไทย ชุมชนต้องสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรม ทำดีละชั่ว กลัวบาป ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของศาสนา นั้นคือ “เป็นคนดี” โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบคอยกำกับดูแลเพื่อให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

มิติหลัก	แนวคิด	กลไก/วิธีดำเนินการ	ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น
อัตลักษณ์ ชุมชน 9 ดี	ทุนทางสังคมและ วัฒนธรรมเชื่อม ศีลธรรม ความ เชื่อ และภูมิ ปัญญาให้ยั่งยืน	ระบบคุณค่า ศาสนา-จารีตเป็น กติกา, ระบบภูมิปัญญา เรียนรู้- สร้างสรรค์-ถ่ายทอด, ระบบ อุดมการณ์สิทธิ เสริมพลังชุมชน, กระบวนการมีส่วนร่วม ร่วมคิด ร่วมทำร่วมประเมิน	ชุมชนเข้มแข็ง สามัคคี รักษาประเพณีพิธีกรรม เกิดความร่วมมือและสืบ ทอดสู่คนรุ่นหลัง
ครอบครัว อบอุ่นด้วย หลัก 9 ดี	ครัวเรือนเป็นฐาน สร้างคนดี วินัย และคุณภาพชีวิต เชื่อมสังคมอบอุ่น	จัดกิจกรรมสะท้อนบทบาท วางแผนชีวิต-ครัวเรือน ฝึกออม ดูแลสุขภาพ ใช้สื่ออย่างมี วิจารณญาณ สร้างต้นแบบและ กำลังใจในครอบครัว	ครอบครัวอบอุ่น ลด ความรุนแรง เด็กมีสติ วินัย รับผิดชอบ การเงิน มั่นคง สุขภาพดีและอยู่ ร่วมกันมากขึ้น
เครือข่าย ชุมชน 9 ดี	เครือข่ายเชิง โครงสร้าง ขับเคลื่อนด้วย พลังบรรพบุรุษและ ธรรมนุญเป็น เครื่องมือร่วม	ทำความเข้าใจเป้าหมาย จัดตั้ง คณะทำงาน ยกร่างธรรมนูญ กำหนดแผนและตัวชี้วัด ประเมินผลจากหมู่บ้านสู่ตำบล- อำเภอ-จังหวัด ทำงาน 3 ระดับ จังหวัด ตำบล หมู่บ้าน	เกิดการเรียนรู้ร่วม แก้ปัญหาได้จริง พึ่งพา ตนเอง จัดการทรัพยากร ท้องถิ่น สร้างความ ไว้วางใจและต่อยอดเชิง นโยบาย
ค่านิยม 9 ดี ในสังคมไทย	ธรรมนุญ 9 ดีเป็น กรอบหน้าที่ กติกา และ ค่านิยมร่วมของ ชุมชน	ปลูกฝังผ่านครอบครัว ชุมชน วัด และหน่วยงานรัฐ-สถานศึกษา ใช้ ศีล 5 ประเพณี ศูนย์รวมจิตใจ กลไกป้องกันอาชญากรรม กองทุนออมทรัพย์ สหกรณ์ ศูนย์ เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง	คนดีมีคุณธรรม ชุมชน สงบอบอุ่น ลด อาชญากรรม เศรษฐกิจ ฐานรากเข้มแข็ง สิ่งแวดล้อมดีและยั่งยืน

สรุป/ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการควรเริ่มจากประเมินศักยภาพชุมชนฐานรากเพื่อพัฒนาอัตลักษณ์ 9 ดีและเชื่อมเครือข่ายอีสานใต้ พร้อมให้สถานศึกษาจัดเป็นหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืน ควรส่งเสริมความสัมพันธ์ในครอบครัวและความตระหนักบทบาทสมาชิกผ่านนโยบายแบบมีส่วนร่วมที่ทำได้จริง รัฐบาลควรเพิ่มบทบาทคณะกรรมการหมู่บ้านในการขับเคลื่อนธรรมนูญหมู่บ้านและดำเนินหมู่บ้านรักษาศีล 5 อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน ประชาชน นักวิชาการ และรัฐให้ปรับใช้ได้ตามกาลสมัย งานวิจัยต่อไปควรติดตามประเมินผลธรรมนูญ 9 ดีในครอบครัว-ชุมชน วิจัยเชิงปฏิบัติการใช้เทคโนโลยีสร้างเครื่องมือมาตรฐาน และจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เพื่อขยายผลทั่วประเทศ

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. ควรมีการศึกษาและประเมินศักยภาพชุมชนฐานราก เพื่อสร้างอัตลักษณ์ 9 ดีขึ้นมาเพื่อที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายในอีสานใต้ต่อไป
2. สถานศึกษา ควรนำมาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อนำไปพัฒนาต่อยอดในกระบวนการสร้างชุมชนให้ยั่งยืนและเข้มแข็ง
3. ความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นบรรทัดฐานในพัฒนาในหลายด้านทางสังคม นอกจากนี้ยังมีผลต่อการการพัฒนาประเทศแบบยั่งยืน ควรส่งเสริมความสัมพันธ์ในครอบครัว โดยที่ทุกภาคส่วนนโยบายและวิถีปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมและสามารถนำไปใช้ในสังคมแบบมีส่วนร่วมนอกจากนี้ ความสร้างความตระหนักในบทบาทตนเองของสมาชิกในครอบครัวแบบบูรณาการ
4. รัฐบาล ต้องส่งเสริมการสร้างความเข้มแข็งของคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยเพิ่มบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการหมู่บ้านเกี่ยวกับการจัดทำและขับเคลื่อนธรรมนูญหมู่บ้านทุกพื้นที่ในประเทศไทย
5. รัฐบาลต้องดำเนินโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 อย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบคอยกำกับดูแลเพื่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืน
6. ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิกของชุมชน ประชาชน ชาวบ้าน นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญภาครัฐด้านธรรมนูญหมู่บ้านในการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัย

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. สามารถนำผลการวิจัยมาต่อยอดทางการศึกษา แนวทางการนำนโยบายสาธารณะขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นสู่ชุมชน ตลอดจนนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับชุมชนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว เพื่อเกิดกระบวนการและองค์ความรู้ใหม่ ๆ ในการสร้างชุมชน 9 ดีในระดับภูมิภาคต่อไปตามลำดับ
2. ควรมีการทำวิจัยเพื่อติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของธรรมนูญหมู่บ้าน 9 ดีในครอบครัว เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน
3. ควรมีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการประยุกต์ใช้เทคโนโลยี

ให้สอดคล้องกับการพัฒนาการสร้างสรรค์รอบครัวอบอุ่น ด้วยหลักการ 9 ดี เพื่อสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์ 4. ควรมีการวิจัยถึงกระบวนการในการสร้างเครื่องมือทางการพัฒนาการสร้างสรรค์รอบครัวอบอุ่น ด้วยหลักการ 9 ดี เพื่อสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์ ตามหลักสากล ให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และผลักดันนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติงานในองค์กรต่างๆ เพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพพหุมนุษย์ในทุก ๆ ด้าน 5. ควรมีการทําวิจัยเพื่อติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของธรรมนูญหมู่บ้าน 9 ดี เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน 6. ควรมีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข 9ดี เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในการขยายผลการดำเนินงานให้ได้ทั่วประเทศ 7. ควรวิจัยกระบวนการขับเคลื่อนชุมชนธรรมนูญหมู่บ้าน 9 ดี จังหวัดบุรีรัมย์ 8. ควรมีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีให้สอดคล้องกับการพัฒนาการเครือข่าย 9 D เพื่อสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์ 9. ควรมีการวิจัยถึงกระบวนการในการสร้างเครื่องมือทางการพัฒนาการสร้างเครือข่าย 9 D เพื่อสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมในจังหวัดบุรีรัมย์ ตามหลักสากล ให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และผลักดันนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติงานในองค์กรต่าง ๆ เพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพพหุมนุษย์ในทุก ๆ ด้าน

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2554). *การสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องการใช้และการเสริมความเข้มแข็งแก่การสื่อสารเพื่อพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไม่ปรากฏ.
- เกษียร เตชะพีระ. (2560). อ่านชานาการเมือง. *ฟ้าเดียวกัน*, 15(1), 38.
- กิตติพงษ์ เกียรติวัชรชัย, จีระ ประทีป และ อิศเรศ ศันสนีย์วิทย์กุล. (2562). การพัฒนาธรรมนูญเมืองสู่ชุมชนที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข 9 ดี จังหวัดบุรีรัมย์. *วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย*, 11(1), 139–162.
- คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2552). *ธรรมนูญชีวิต 9 ประการ ตามรอยพระยุคลบาท* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นท์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เฉลียว บุรีภักดี และ คณะ. (2545). *ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง*. กรุงเทพฯ: ทบวงมหาวิทยาลัย.
- ณรงค์ เส็งประชา. (2541). *มนุษย์กับสังคม* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์.

- นิตยา คชภักดี. (2545). *โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาตัวชี้วัดครอบครัวอยู่ดีมีสุข: รายงานการศึกษาขั้นสุดท้าย*. สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล.
- บังอร เทพเทียน และคณะ. (2550). *โครงการสำรวจสภาพครอบครัวตามตัวชี้วัดสถาบันครอบครัวเข้มแข็ง*. สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร, และคณะ. (2543). *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ประเวศ วะสี. (2552). ความสำคัญของสันติวิธีในเชิงยุทธศาสตร์. ใน สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ (รวบรวม), *สันติวิธี: ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความมั่นคง* (น. 22). จังหวัด: สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2550). *ชีวิตคู่ที่มีคุณค่า* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.
- พระมหาสุทิตย์ อากาศโร. (2548). *เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- พรรณทิพย์ วรรณศิริบุศย์. (2540). *จิตวิทยาครอบครัว* (พิมพ์ครั้งที่ 4). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภัสสร ลิมานนท์, และคณะ. (2538). *สรุปผลการวิจัยเบื้องต้นโครงการศึกษาครอบครัวไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เรวดี เพชรศิราสันท์ และ คณะ. (2550). *ความสุขและวิธีการเสริมสุขภาพ: ความต้องการที่แตกต่างระหว่างคนสามวัยในครอบครัวไทย*. นครศรีธรรมราช: สำนักวิชาพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
- วันชัย วัฒนศัพท์. (2550). *ความขัดแย้ง: หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- ศักดิ์ชัย บุญเพ็ง. (2542). *ทัศนะต่อแนวทางการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวของเจ้าหน้าที่ตำรวจ กองบังคับการตำรวจนครบาล 6. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศิริกุล อิศรานุรักษ์ และ คณะ. (2546). *รายงานการวิจัยโครงการพัฒนาระดับสติปัญญาเด็กวัยต่าง ๆ ของประเทศ*. สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.

- ศรีทับทิม พานิชพันธ์. (2527). *สัมพันธภาพที่ดีในครอบครัว: ประมวลบทความวิทยุ*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศุภชัยวิจิตร และพัฒนาครอบครัวไทย. (2553). *การศึกษาและพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว: รายงานวิจัย*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน. (2552). *สัมพันธภาพในครอบครัวไทย: รายงานวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. (2550). *การวิเคราะห์สถานการณ์และการศึกษานโยบาย/มาตรการในการให้ความช่วยเหลือครอบครัวที่มีลักษณะพิเศษ: ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว ครอบครัวพ่อแม่วัยรุ่น และครอบครัวเร่ร่อน ระยะที่ 1: รายงานวิจัย*. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560–2564*. สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2553). *บทบาทของครอบครัวกับการป้องกันการค้ามนุษย์ก่อนวัยอันควรของวัยรุ่นไทย: รายงานวิจัย*. สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- สุพัทธรา สุภาพ. (2542). *สังคมวิทยา*. (พิมพ์ครั้งที่ 21). ไทยวัฒนาพานิช.
- เจมส์ แอล เครตัน. (2543). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน* (วันชัย วัฒนศัพท์, ผู้แปล). สำนักพิมพ์ไม่ปรากฏ.
- เล็ก สมบัติ. (2549). *โครงการภาวะการณ์ดูแลผู้สูงอายุของครอบครัวในปัจจุบัน: รายงานวิจัย ฉบับสมบูรณ์*. บริษัท มิสเตอร์ก๊อปปี (ประเทศไทย) จำกัด.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. University of California Press.
- Parsons, T. (1955). Family structure and the socialization of child in family. In T. Parsons & R. F. Bales (Eds.), *Socialization and interaction process* (p. 121). Free Press.